

Ірина БОКАЛО

КОНЦЕПТ РОДУ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ ПРО КОХАННЯ

Iryna BOKALO. On Concept of a Family Stock in Ukrainian Folklore Songs on Loving.

Родина і її стосунки були і залишаються найціннішими в житті кожного українця. Любов, повага, взаємодопомога, моральне, релігійне та трудове виховання, господарські інтереси – всі ці чинники скріплюють і зміцнюють родину. Вочевидь тому родина так прискіпливо вибирає своїх майбутніх членів – невісток і зятів, які є вихованцями інших сімей. До них ставлять також вимоги: бути порядними, чесними, ввічливими, знати місцевий етикет і звичаї. Відповідно і їхні родини мали б бути добрими (“хлопець / дівчина доброго роду”), дати добре виховання (в тому числі і трудове), а також врахований і майновий принцип – багатий посаг. Господарські чи майнові інтереси часом стають першочерговими при оцінці молоді, але народна мораль не завжди схвалює, а здебільшого засуджує такий принцип.

Рід як велика єдність, побудована на засадах християнської моралі та любові, оберігає себе не лише від зовнішніх негативних чинників (дбає про примноження добробуту, є членом громади, дотримується звичаєвого права), а й від внутрішніх (непорозуміння та сварки між членами родини). Тому з метою уникнення таких родинних непорозумінь молодь намагається не лише бути зразковою, а й знаходити собі обранця такого, який був би достойним увійти в її родину. Однак не завжди думки батьків та дітей збігаються, що часто призводить до трагічних ситуацій.

Українські народні пісні про кохання є одним із найкращих джерел для дослідження побуту української молоді загалом і її взаємостосунків з родиною зокрема. Цей жанр акумулював у собі ті

деталі та обставини, при яких складається майбутнє подружжя. Метою пропонованої статті є простеження на матеріалі пісень про кохання стосунків молоді із родом, їхніх згод та конфліктів, які виникають при виборі наречених, оскільки рід виступає не лише дорадчим компонентом, а й заporукою щасливого майбутнього.

Важливе значення при виборі пари відіграє думка батьків, особливо матері. До неї часто звертаються сини за порадою, якої нареченої шукати:

– *Ой ти ж моя, стара мати, порадиця в хаті,
Порадь мені, мати, котру дівку брати?*
Ой чи тую, мати, брати, що біленько ходить?
– *Гледи, сину, людей питай, чи ділечко робить*¹.

Парубок звертає увагу, крім охайності і чистоти, на достаток і доглянутість дівчини. Мати радить йому вибрати для себе працьовиту, старанну дівчину, яка вже подбала про посаг, про яку в селі гарної думки. Громадська думка (“людей питай”) займає таке ж вагоме місце поряд із власною, парубочою. “Громадською думкою високо оцінена насамперед жінка-трудівниця, жінка-мати. До усвідомлення цього привчали дітей з раннього віку. У батьківському домі мати вчила дочку підтримувати домашній порядок, доглядати молодших членів сім’ї, бабуся передавала свій досвід. Народна мораль споконвіків засуджує лінивих багачок і вихваляє бідних, але добрих господиць”². Уважність у цій справі не зайва, адже господарські навички дівчини не замінять навіть набутого її батьками добра. Цікаву думку з цього приводу висловив сучасний дослідник С.Мишанич: “У наш час, коли одруження з кохання стало моральною нормою життя, батьки мають лише дорадчий голос у виборі дружини, їх найбільше турбує, щоб дочка чи син мали чесного, роботящого чоловіка (жінку), щоб він був з “доброго роду”. Поняття “доброго роду” майже повністю втратило колишнє своє значення, коли воно ототожнювалось із матеріальним стано-

¹Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича.– К.: Наук. Думка, 1983.– С. 231.

²Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті рр. XX ст.).– К.: Наук. Думка, 1993.– С. 169.

вищем сім'ї. Зараз – це трудова роботяща родина, що живе із своєї праці і дотримується норм громадського співжиття. Батька й матір турбує не стільки матеріальне становище майбутнього чоловіка їхньої доньки, не суспільне становище його батьків, а його моральні якості – доброта, роботящість, порядність”³. Зазначу, що матеріальне становище як саме по собі для українців не визначало поняття “доброго роду”. Авторитет роду полягав у його честі, у здатності утримати й примножити статок чесною працею, а також у поведінці членів роду. Тому й зараз для корінних українців має вагоме значення, з якого роду будуть майбутні зять чи невістка, бо моральні якості якраз і закладаються в сім'ї, в родинному вихованні, наслідком чого і є матеріальний статок і соціальне становище.

Для закоханих важливо й те, щоб вони обидвоє сподобались не лише одне одному, а й своїм родам:

*Ой десь же ти, козаченьку, у барвінку слався,
Скільки в селі челядоньки, а ти сподобався.*

*– Ой слався ж я, дівчинонько, по твоїм городу,
Не лиш тобі сподобався, – всьому твому роду*⁴.

Схвальна оцінка родини є одним із найвагоміших чинників вдалого одруження. Це одна з важливих умов для щасливого шлюбу, адже батьківське благословення завжди мало велике значення.

У народних піснях часто йдеться про заборону батьків зустрічатись із коханою людиною і, відповідно, одружуватись. Причин таких заборон є декілька. Наприклад, батьки дівчини не дозволяють їй спілкуватись із своїм парубком. Це поширений мотив, який може мати кілька пояснень. Цікаві зауваження із сіл Лікоть (тепер присілок Рибника Дрогобицького р-ну) і Динева Самбірського р-ну на Львівщині подав І.Франко про родинну общину як про старовинну форму побуту. “Основною силою і надією родини є сини, а

дівчата – це єврейський борг, як говорять у Лік-ті, бо дівчина звичайно виходить заміж до чужої родини, а крім того, треба їй справити весілля, тобто заплатити єврею за горілку і дати посаг, що складається з одягу, худоби, і трохи грошей. Землі за дівчиною ніколи не дають. Для дочки, так само і для сина, батько сам вибирає пару, а завідиця виносить вибір на рішення родинної ради. Про цей вибір повідомляють зацікавлену особу, яка звичайно погоджується, але коли противиться, то її не “силують”, а вибирають іншу”⁵. Родинна община як суспільний устрій села вже є надто рідкісною, тому явища примусового одруження також рідкісні.

Першою причиною є намагання зберегти моногамність як у шлюбі, так і в дошлюбному житті, тобто зустрічатись тільки з тим, хто стане чоловіком. Це помітив ще і А.Боровиковський: “Якщо мати боїться слави, поговору, то вона власне не забороняє кохати, а тільки хоче, щоб залицяння йшло правильним, чинним шляхом: кому потрібна її дочка, “хай ввійде в хату”, а не викликає її до себе”⁶:

– Не вийду, Іваню, мене мати лає,

Мене мати лає, гулять не пускає.

Нехай той заговорить, хто щоночі ходить,

*Нехай той розмовляє, хто сватати має*⁷.

Другою причиною є соціальна і майнова нерівність, або ж спроба видати дочку за багатого жениха. Як би дівчина не кохала, “але не так думає її мати. Натерпівшись в своєму житті горя через бідність, вона не так ідеально міркує про багатство. Бажаючи добра своїй дочці, вона хоче видати її за багатого; і якщо козак, якого дочка кохає, бідний, мати перешкоджає цьому коханню”⁸:

⁵Франко І. “Громада” і “Задруга” серед українського народу в Галичині і на Буковині // Франко І. Збір. творів: У 50-ти т.- К.: Наук. Думка, 1984.- Т. 44.- Кн. 1.- С. 494.

⁶Боровиковський А. Женская доля по малороссийским песням. Очерк из малороссийской поэзии.- СПб., 1879.- С. 19.

⁷Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Материалы и исследования, собр. д. чл. П.П.Чубинским.- СПб., 1874.- Т. 5: Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные.- С. 135.

⁸Боровиковський А. Женская доля по малороссийским песням.- С. 22.

³Мишанич С. Етико-виховна функція фольклору // Мишанич С. Фольклористичні та літературознавчі праці.- Донецьк: Донецький національний університет, 2003.- Т. 2.- С. 395.

⁴Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського.- К.: Наук. Думка, 1974.- С. 421.

*Ах мати не знати, чи рада тому,
Може, тя зашлюбить кому іншому?⁹
Захочеть багатства і много грошей,
А мене позбавить любої розкоши?⁹*

Молоді лише міркують про материну волю, заздалегідь не піддають сумніву її вибір. Така повага навіть до чужої, іншої матері заслуговує на увагу.

Родина дівчини теж забороняє побачення з тих міркувань, що хлопець бідний, тобто він не зможе забезпечити належного достатку своїй обраниці та нащадкам:

*– Я ж то добре сама знаю, не моя то воля;
Родинонька мною радить, нещаслива доля.
Я ж тя люблю з цілій душі, о тім не таюся;
Но сказати то не можу, родини боюся¹⁰.*

Стану собі у куточку, стану собі у куті:

– Промов, промов, мила, слово, легше стане сироті!

*– Не промов'ю, бо ся бою, бо у мене лихий рід,
Покмітили в городечку, покмітили свіжий слід¹¹.*

Дівчина підкоряється роду, родині, чим губить своє кохання. Означення “лихий рід” вжито для підсилення статусу хлопця-сироти.

Коли батьки дівчини помічають, що її милий п'яниця, то і чужі люди не вмовлять їх погодитись на шлюб. Краще один рік ще дівувати, аніж усе життя горювати з п'яницею:

*Через гору високою скаче кінь у путі,
Знати, знати по козаку, що за їм не бути...
...– Оддай, оддай, пані-матко, свою одиницю,
– Як я маю одиницю за п'яницю дати,
Скажу своїй одиниці ще рік погуляти¹².*

⁹Труды этнографическо-статистической экспедиции...– С. 137.

¹⁰Труды этнографическо-статистической экспедиции...– С. 141.

¹¹Народні пісні Буковини в записах Юрія Федьковича / Упоряд. і приміт. О.І.Дея та О.С.Романця; Вступ. ст. О.С.Романця.– К.: Музична Україна, 1968.– 222 с., портр., ноти (Українські народні пісні в записах письменників).– С. 71.

¹²Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича.– К.: Наук. Думка, 1983.– С. 181.

Намагання вберегти своїх кровних нащадків від явної бідності, горя, пов'язаних із таким характером юнака, є абсолютно виправданим, логічним. Пісня не лише фіксує факт, а є попередженням і настановою для інших.

Коли обранець не сподобався родині, то дівчата намагаються полагодити стосунки своєї родини із майбутнім зятем. Часом від імені всього роду виступають матері, які є непохитними:

*– Бери, мати, тую воду, що я наносила,
Люби, мати, того зятя, що я полюбила.
– Буду брати, буду брати, буду розливати,
Нелюбого зятя маю, буду чарувати¹³.*

Тут же пісня дає пояснення, чому мати вважає нелюбим майбутнього зятя: “Часом душа невинная – люди набрешуться”¹⁴. У цій ситуації мотив чарування виступає як останній захід, щоб вберегти дочку від шлюбу.

Коли причиною розлуки стає рід дівчини, хлопець відступає, при чому повідомляючи про це дівчину заздалегідь:

*Скажу тобі, моя мила, скажу, що думаю:
Що я тебе, моя мила, покидати маю¹⁵.*

Хлопець чесний зізнається, чому так вчинив:

*Ой я тебе і сам люблю, і рід не боронить,
Тільки рід твій все говорить,
Що я п'ю, гуляю¹⁶.*

І щоби викликати негативні емоції, остаточно розірвати ці стосунки, парубок говорить про від'їзд на Україну, про іншу милу, яку знайде, врешті про власну смерть, але його щирих почуттів не сховати за оманливими погрозами:

*Вспоминай, моя мила, добрими словами,
А я буду вспоминати гіркими сльозами¹⁷.*

Це оптимальний вихід із такої ситуації, який збереже честь дівчини. Типова ситуація для мо-

¹³Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського.– К.: Наук. Думка, 1974.– С. 425.

¹⁴Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського.– С. 425.

¹⁵Труды этнографическо-статистической экспедиции...– С. 232.

¹⁶Там само.– С. 232.

¹⁷Там само.– С. 232.

лоді, емоційно напружена. Але такі вчинки виправдані щодо родини.

Коли батькам хлопця не подобається майбутня невістка, то вони спочатку вдаються до розрад:

*Ой дівчино, дівчинонько, то-сь мі до сподоби,
Не каже тя мати взяти, не маєш худоби.
– Теши, сину, ясенину, добре клиння буде,
Возьми собі чорнявою, господиня буде.
– Не с кожної ясенини добре клиння буде,
Не с кожної чорнявої господиня буде¹⁸.*

Очевидно, мати має для сина іншу кандидатуру в дружини, хоча той не погоджується. Материні слова сприймаються як рекомендації, поради, а не наказ. Ці поради мають на меті підказати, що не тільки зовнішність є вагомою у подружньому житті, а й інші риси характеру. Потім увага звернена на особисті якості дівчини, її працьовитість:

*– Ни йди, братику, ай ни йди, ріднийкий,
Ай до тої дівчини,
Ни вміє она шити та й вишивати,
Лиш хорошо співати.
– Ой най же она буде така,
Як ты, сестро, сказала.
Коли й она ми, як до раны лік,
До сердечка пристала¹⁹.*

Ці вагомні недоліки у вихованні дівчини можуть стати причиною сімейних негараздів, та все ж народна пісня, як і народна мораль, завжди на боці закоханих, бо кохання у подружніх взаєминах було головним.

Іноді батьки, щоб розлучити пару, вдаються до підкупу:

*– На тобі, Пазино, коня вороного,
А не люби, Пазино, мого сина молодого.
...На, Пазино, коралі, – сто злотих давали...²⁰.*

Народна пісня описує ситуації невдалого підкупу, відмови дівчини, що підкреслює її чесність,

¹⁸Труды этнографическо-статистической экспедиции...– С. 236.

¹⁹Фольклорні матеріали з отчого краю / Збір. Василь Сокіл та Ганна Сокіл. У ноті завела Лариса Лукашенко.– Львів: Інститут народознавства НАН України, 1998.– С. 273.

²⁰Українські народні пісні в записях Зоріана Доленги-Ходаковського.– С. 428.

порядність і вірність. Можна порівняти із тим, коли парубки намагаються відкупитися від дівчини з дитиною, але поведінка дівчат є незмінною:

*Ой дам я ти, мила, сто рублів на пиво,
Сто рублів на пиво, а двіста на мило.
Милом наміляйся, пивом напивайся,
Вбь мамка ни знала, що-сь з козаком спала²¹.*

*– Дам я тобі, дівко мила, половину й овиць,
Лиш коби ти не казала, що я його й отиць.
– Дав би-м тобі, дівко біла, половину хліба,
Лиш прибагни, дівко біла, на старого діда²².*

Коли дівчина розуміє, що соціальна нерівність завадить одруженню, то намагається припинити стосунки, а хлопець, навпаки, – продовжити їх:

*– Козаче, козаче,
Не ходи до мене,
Бо ти багач, а я бідна,
Не візьмеш ти мене.
– Я сам добре знаю,
Що не оженюся,
Тільки з твоїм щирим серцем,
Хоч накохаюся²³.*

Але така слава дівчатам не потрібна, тому взаємини припиняються.

Якщо парубок не зважає на заборону роду, то вирушає з нареченою в мандрівку, проте ані одружитися, ані жити разом молодята не можуть – це відтворює своєрідний символ мандрівки:

*Мандровали поле, мандровали друге,
На третєє поле дівці в ноги коле.
Як примандровали до зеленого гаю:
– Отут, дівчино, я дороги не знаю.
Як примандровали до зеленого бору:
– Оттепер, дівчино, завертайсь додому²⁴.*

Мандрівка як символ майбутнього життя, як його передумова є, очевидно, умовною, уявною, а не реальною. Неподолана дорога, незавершена мандрівка виявляє неспроможність молодих прожити у шлюбі.

²¹Фольклорні матеріали з отчого краю.– С. 284.

²²Там само.– С. 287.

²³Там само.– С. 266.

²⁴Труды этнографическо-статистической экспедиции...– С. 312.

Та хлопці рідко вдаються до настільки радикальних дій, бо краще перепросити, вмовити рід і так здобути згоду на одруження:

*Неньку я вговорю,
Сестри перепрошу.
Приведу кохану,
Як червону рожу*²⁵.

Мирне налагодження конфлікту завжди матиме успіх і стане запорукою міцності роду.

На відміну від хлопців, дівчата не завжди мають можливість опротестувати рішення батьків. “Подібні конфлікти між батьками і дітьми народна пісенність майже завжди розв’язує на користь молодих, підтримуючи їх бажання одружитись за велінням серця. У традиційній пісні протест дітей поки що неспівимий, пасивний, тут здебільшого чути нарікання на примус і нещасливу долю. Це й природно, адже більшість цих пісень створені в період, коли діти повністю залежали від батьків економічно, і воля старших, іноді й несправедлива, була обов’язковою”²⁶. Тому почуття дівчини до уваги не беруться переважно через соціальне становище. Це усвідомлюють і діти, і батьки, хоча їхній вибір не завжди на користь закоханих.

*Доня довго ще не спала,
Доня плакала в вікні.
Мати зятя вибирала,
Доня думала, що ні.
Краще ж було, моя доню,
Краще ж було лягати.
Як виходить за ворота
До бідного сироти*²⁷.

Хлопці ж навпаки, можуть не коритися материній волі:

*– Ти до мене ходиш,
Ти мене кохаєш.
Твоя мати старенькая
Іншої шукає.
– Нехай си шукає,
Я не буду брати.
Лишу свою стару матір,
Сам піду від хати*²⁸.

²⁵Фольклорні матеріали з отчого краю.– С. 270.

²⁶Мишанич С. Етико-виховна функція фольклору.– С. 394.

²⁷Фольклорні матеріали з отчого краю.– С. 270.

²⁸Там само.– С. 290.

Народна пісня радить батькам бути більш лояльними до вибору своїх дітей, не примушувати їх до шлюбу з нелюбом. “Десятки довершених за художньою формою пісень, що побутують активно в нинішньому репертуарі, змальовують конфлікти між батьками й дітьми. Передаючи почуття розлученої пари, висловлюючи докори на адресу батька й матері, ці пісні осуджують насилля з боку батьків”²⁹:

*Ой ви, тати, ой ви, мами,
Не сватайте дітей сами.
Нехай вони сватаються,
Коли вірно кохаються*³⁰.

Вперті дівчата воліють краще вмерти, аніж жити з нелюбом:

*– Лучче ж буду в синім морі потопати,
Ніж із нелюбом да свій вік коротати.
Лучче ж буду в синім морі пісок їсти,
Ніж з нелюбом да вечеряти сісти*³¹.

Часто ці мотиви переходять у жанр балад, де доля дівчини є трагічною: смерть стає не уявною чи символічною, як в цій ситуації, а реальною.

Матері з корисливих мотивів прагнуть одружити дочок із багатими, хоч старими женихами:

*Хоче мене моя мати
За старого ’тдати:
Иди, доню, за старого, –
Не вік дівувати,
Він багатий, одинокий,
Будеш панувати*³².

Навіть у найгіршому випадку – покорі батьківській волі – дівчина демонструє з одного бо-

²⁹Мишанич С. Етико-виховна функція фольклору.– С. 394.

³⁰Народні пісні в записах Степана Руданського / Упоряд., вступ. ст. і приміт. Н.С.Шумади. Нотний матеріал упорядкувала З.І.Василенко.– К.: Музична Україна, 1972.– 291 с., ноти (Українські народні пісні в записах письменників).– С. 117.

³¹Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича.– С. 240.

³²Народні пісні в записах Івана Манжури / Упоряд., вступ. ст. і приміт. Л.С.Каширіної.– К.: Музична Україна, 1974.– 351 с., портр., ноти (Українські народні пісні в записах письменників).– С. 145.

ку повагу до батьків (бо погоджується на шлюб з нелюбом) і моральний внутрішній бунт проти цього – очевидність смерті:

*Як будете силовати, вчиню вашу волю,
Зав'язавши головоньку, піду, як в неволю.
Піду в ліса, піду в гори і на острі скали,
А щоб моє грішне тіло звірі розшарпали*³³.

Хоча у пісні образ смерті, заповіт про могилу є досить чіткими, але все ж йдеться радше про смерть внутрішню, духовну.

Розлучені батьками хлопець і дівчина клянуться у вічному коханні до смерті:

*Нас не розлучить
Матуся твоя,
Хіба нас розлучить
Сирая земля.
Нас не розлучить
Ні піп, ні громада,
Хіба нас розлучить
Сосновая хата.
Сосновая хата,
Висока могила,
Висока могила,
Червона калина*³⁴.

Баладні мотиви досить поширені у піснях про кохання. Образи могили, соснової хати чітко навіюють думку про смерть, поховання. Думаю, що такі трагічні символи застосовані для підкреслення глибини почуттів закоханих, для більшого емоційного напруження в ситуації.

Іноді молоді люди прагнуть увічнити своє нещасливе кохання, символізувати його. Розлучені закохані не лише запевняють у коханні до смерті, але й у потойбічному світі теж прагнуть єдності:

*Як ти умреш а звечора, то я умру рано,
Скажимося поховати обидвоє в одну яму;
Скажимося поховати вкупу головами,
Щоби була розмовонька на тім світі меже нами;
Скажемося поховати близько доріженьки,
Щоб всі люде дивилися й наші воріженьки;*

³³Труды этнографическо-статистической экспедиции... – С. 222.

³⁴Труды этнографическо-статистической экспедиции... – С. 80.

*Скажемося поховати, ще й хрест закопати,
Щоби люде дивилися, як ми вірне любилися*³⁵.

Поховальний мотив містить і короткий заповіт наречених, де їх поховати, і застереження для інших. Теперішня духовна близькість молодих людей прагне перейти у фізичну, хоч би в могилі; а любя розмова не припиниться між ними довіку.

Тому для законності своїх стосунків молодь всупереч забороні батьків та іншим перешкодам в надії на Бога прагнуть одружитися, бо Боже благословення цінується вище від батьківського і громадського:

*Ой ходімо, милий, до Божого дому,
Помолимося Богу, святому престолу.
Ой поможи, Боже, нам на рушнику стати, –
Тоді не розлучать ні батько, ні мати.
Як ізв'яже піп руки,
Не буде, серденько, розлуки;
Як ізв'яжуть руки нам,
То загинуть нашим ворогам*³⁶.

Оскільки і батьки мали б скоритися волі Господа, то, очевидно, і вони невдовзі визнають шлюб/стосунки своїх нащадків. Глибока і щира віра в Бога допомагає закоханим у здійсненні своїх намірів – одруженні.

Отже, зрозуміло, що батьки, які є першими і найвагомішими представниками роду, пильно намагаються оберекти своїх дітей від непорядності, непорозумінь та бідності в майбутньому. І першим кроком для уникнення цього є вдало вибрані зять чи невістка. Навіть при таких численних непорозуміннях між поколіннями, батьки завжди стараються допомогти дітям. Родинні інтереси та особисті почуття – це ті два гострих кути, які не часто вдається поєднати. Народні пісні про кохання є своєрідною мозаїкою подібних життєвих ситуацій і мають на меті не лише засвідчити такі факти, а й застерегти від необережності, поради-ти, підказати, як чинити, щоб не згубити почуття та зберегти і честь родини, і цілісність всього роду.

³⁵Там само.– С. 79.

³⁶Труды этнографическо-статистической экспедиции... – С. 132.